

néz a szem, az orr szimatol,
a fül hall, a száj kipakol,
de csak mit nem fojt magába
a psziché, az ostobája!
Emésztének gyomor, belek;
a test, lám, nem nyomortelep –
csak a szoftver, csak a szoftver!...
Mentsek? Milyen adatot kell!?

Kozák Gyula

VAJDA JÚLIA – VAJDÁÉRT (II)

1941–1982/86

Újra itthon

Júlia 1963 tavaszán szorongásokkal telve tért vissza Magyarországra, mert a Vajda-életmű 152 fontos darabja Párizsban maradt, s tudta, hogy lehetőségei rendkívül korlátozottak. Bálintné ekkor már ostromolta Aczélt – aki Bálint Endrének volt társa a zsidó árvaaházban –, hogy szerezzen nekik műtermet. A Rottenbiller utcai összecsúszás – amelyről a kívülállók oly lelkesen emlékeznek meg – egyre elviselhetetlenebbé vált valamennyiük számára, annál is inkább, mert a Jakovits ikrek is már-már felnőtté váltak, Bálint István igazi felnőtt volt, feleséggel, s az alkotásnak, festésnek, szobrászatnak a lehetősége minimálisra zsugorodott. A három művész egyre türelmetlenebbé vált.

Bár Júlia egy pillanatra sem hagyta abba az alkotó tevékenységet, de ehhez társult a lehetőségek növekedésével a Vajda-életmű menedzselése. Elkerülhetetlenné vált a Vajda-életmű teljes feldolgozása, feltárása. S elkerülhetetlenné vált a rendkívül rossz állapotban lévő művek restaurálásának megkezdése is. Vajda művei rossz minőségű papírra készültek (a máig ismeretlen helyen lévő olajképek kivételével), amelyek a történelem viharában szakadozottá, rongyossá váltak, a papírban lévő sav kikezdte magukat a rajzokat, pasztelleket, temperákat is. A feladatokat sorba kellett volna rendezni, de azokat az élet rendezte el. Mándy Stefánia és Körner Éva voltak korábban azok a művészettörténészek, akikre számítani lehetett, akik felkészültek, kellően tekintélyesek voltak, és kiálltak Vajda mellett. Időközben azonban kikerült az egyetemről egy fiatal generáció, olyan kiválóságok, akik a következő évtizedek képzőművészetének hazai recepcióját alapvetően képesek voltak befolyásolni, s akikre a kortársak és az idősebb modernnek egyaránt számíthattak. Passuth Krisztina, Kovalovszky Márta, Kovács Péter, Perneczky Géza, majd Beke László volt a fiatal művészettörténészek modern művészet iránt elkötelezett és kellően harcos „csapata”. S ott volt a szerkesztőként dolgozó festő-író Karátson Gábor, valamint a régi és hűséges barát, Dévényi Iván is. De ekkorra már a korszak legismertebb művészettörténésze, Németh Lajos is ki mert állni Vajda mellett. A nagypolitikában fokozatosan bekövetkező enyhülés e téren is támogatta a lehetőségeket.

A Mándy-könyv mellett az 1966-os szentendrei kiállítás jelentette Vajda-ügyben az áttörést. A kiállítást Passuth Krisztina – akkor a Magyar Nemzeti Galéria művészettörténésze – rendezte, a szentendrei Ferenczy Károly Múzeum és az MNG közös szervezésében. A kiállítást a megnyitó után illetékes helyről (megyei pártbizottság) érkező instrukciók alapján bezáratták, de Passuth fiatalos lendülettel elment intervenálni Aczél Györgyhöz, és a kiállítás újra megnyílhatott.

A restaurálás is állandóan napirenden volt, de Júliának nem volt pénze rá.

Júlia a hatvanas évek végén került kapcsolatba Hasznosné Szöllős Ilonával.⁶⁰ 1966. november 4-én az Arno kiöntött, és elárasztotta az Uffizi restaurátorműhelyét. Képek és grafikák mellett számos könyv is súlyos károkat szenvedett. A nagy firenzei árvíz után Hasznosné volt az egyetlen szakember a világon, akit az olasz kormány név szerint kért fel a segítségre, s több hónapos ottani munkáját a *Per la cultura romana, per la cultura humana* aranyéremmel köszönték meg.

Hasznosné úgy tért vissza Firenzéből Magyarországra, hogy megismerte a korszak legkorszerűbb papírrestaurálási technikáit, a restauráláshoz szükséges anyagok beszerzési forrását, s a kinn keresett pénzből speciális eszközöket is vásárolt, így a lakásán létrejött egy világszínvonalú restaurátorműhely. Ebben a kis budai lakásban restaurálta Hasznosné szinte az egész Vajda-életművet. Ez a munka évtizednél is tovább tartott, s Júliának elő kellett teremtenie a restaurálás költségeit. Hasznosné nem csak a savas, szakadozott papírt hozta rendbe, hanem a szén- és pasztellműveken lévő évtizedes koszt is eltávolította, négyzetcentiméterről négyzetcentiméterre megtisztította azokat, s csak a tisztítás után következett a nagyon rossz minőségű papír savtalanítása és megerősítése a hátoldalon. Ma már alig lenne ép Vajda-mű, ha nem történik meg a restaurálás. Hasznosné (Lola) és Júlia között baráti kapcsolat alakult ki, Júlia részben képpel fizetett,⁶¹ nagyobb részben azonban készpénzzel. Lola folyamatosan végezte a munkát, Júlia pedig akkor fizetett, amikor tudott. Lola 1971-től nyugdíjas lett, de ereje és alkotókedve teljében, napi 10-12 órában végezte az általa is missziónak tartott tevékenységet.

A Facchettinél maradt művek restaurálására azonban csak akkor kerülhetett sor, amikor azok – svéd diplomáciai beavatkozás nyomán – visszatértek Magyarországra. Facchetti számára nyilvánvalóan komoly gondot jelentett, hogy a nála lévő művek egy jelentős része szakadozott, repedezett, hiányos szélű volt, ami rontotta a művek piaci esélyeit.

Júlia életfeladatának tekintette, hogy a Vajda-életmű megmeneküljön az enyészettől. Amikor a hetvenes évek végén napirendre került a szentendrei Vajda Múzeum létrehozása, a művek szinte kivétel nélkül kifogástalan állapotban voltak.

A hetvenes évtized Mándy Stefánia számára a nagy Vajda-monográfia írásával telt. Ezt a munkát csak Júliával szoros együttműködésben tudta végezni, mert az oeuvre-katalógus jelentette a legnehezebb és szinte megoldhatatlan technikai feladatot. Minden oeuvre-katalógus elkészítése rendkívüli felelősséget ró a készítőjére, hiszen az utókor ennek alapján fogja az attesteket hitelesnek elfogadni (vagy nem), és ennek alapján születnek a későbbi írások. Vajda hányatott élete és műveinek halála utáni hányatott sorsa különösen nehéz feladat elé állította az özvegyet és a művészettörténészt. Mivel Vajda felnőttkorában nem szignálta a műveit, a kézbe vehető műveket Vajda Júlia látta

⁶⁰ Hasznosné Szöllős Ilona (1907–1989) 1956-tól volt az Országos Levéltár konzervátor-restaurátor osztályának és az általa ott felépített laboratóriumnak a vezetője.

⁶¹ Hasznosné hagyatékából került elő az egyetlen obszcén Vajda-mű, egy rajz, amelyen a férfi és a női nemi szerv látható, amint éppen egymáshoz érnek.

el hitelesítő aláírásával, s valamennyinek a hátára ráírta az oeuvre-katalógus számát is. De ezt csak azokkal a művekkel tehette meg, amelyek vagy a tulajdonában voltak, vagy elérhető közelségben.

Volt azonban egy olyan probléma, amely megoldhatatlannak mutatkozott. Ez pedig azoknak a műveknek lajstromba vétele, amelyeket Vajda még életében elajándékozott. Ezekkel boldogultak a legkevésbé. Vajda valamennyi családtagja a holokauszt áldozata lett (két fiútestvére és nővére, illetve az ő családjuk), ezért a hozzájuk került művekről – márpedig egészen biztos, hogy valamennyi testvérénél voltak művek! – máig semmit sem lehet tudni. Miként azokról a művekről sem, amelyek Júlia távolabbi családjaához kerültek. Néhány évvel ezelőtt Júlia másod-unokatestvérénél bukkant fel több korai Vajda-mű, amelyeknek a provenienciája hibátlan, a művek kétséget kizáróan eredetiek. De olyan művek is kimaradtak a katalógusból, amelyeket Júlia ugyan kivitt Párizsba, de nem adott át Facchettinek, hanem „biztonságba helyezett” azzal a céllal, hogy majd később dönt a sorsuk felől.

Nem vádolhatjuk Júliát, hogy kimaradtak a katalógusból olyan művek is, amelyeket 1945 és 1980 között ő ajándékozott családtagjainak, orvosoknak, barátoknak, festő kollégáknak, s ezekről elfeledkezett. Megható az a feledékenység, hogy több olyan mű sem került be a katalógusba, amelyet gyerekeinek és sógorának, Bálint Endrének ajándékozott. Holott ezekkel a művekkel szinte naponta találkozott. S kimaradt egy korai Vajda-mű, amely 1940 óta a családtaggá vált Langfelder Hedvig (Vajda utolsó szállásadója) ágya fölött függött, s amelyet Júlia a haláláig szinte naponta látott.

Mindezek ellenére a Mándy-monográfia oeuvre-katalógusa e műfaj egyik legteljesebb és szakmailag letamadhatatlanabb darabja. Természetesen nem mentesíti az utókort attól, hogy kiegészítse, az újabb tudományos kutatások eredményei alapján pontosítsa azt. Ám mivel a készítése évtizednél is hosszabb ideig tartott, az időközben bekövetkezett tulajdonosváltozások nincsenek átvezetve, azok egy, a katalógus lezárta gyakran sok évvel megelőző állapotot rögzítenek. Ám ez is érthető, mert a művek mozgását (elsősorban eladásokat, ajándékozásokat) Júlia nem regisztrálta. A Facchettitől külföldi gyűjtőhöz került műveknél pedig meg kell elégednünk az mt. (magántulajdon) jelzéssel, miként ama hazai gyűjtők esetében is, akik nem kívánták nyilvánosságra hozni a kilétüket.

Júlia szemérmességére jellemző, hogy Vajda hozzá írt leveleit⁶² még a legközelebbi barátinak, Mándy Stefániának sem mutatta meg (haláláig csak Hasznosné láthatta azokat, amikor restaurálta), hanem azokból kimásolta azokat a részleteket, amelyeket a monográfia számára fontosnak tartott.

A Vajda Múzeum létrejötte (1978–1986)

„Aczébra jellemző, hogy vezetőtársainál sokkal kevesebb előnyt szerez és sokkal több előnyt adományoz a hatósági döntések hatalmi befolyásolásával. Amilyen kevéssé korrumpálódik, oly nagy mértékben korrumpál – mondhatnánk, maliciózus fogalmazásban, ha nem állna fenn a megbecsülésnek és a megvásárlásnak olyasfajta összemosódása az adok oldalon, amilyent fõntebb jeleztiünk a kapok oldalon. Ez az összemosódás választ el minket attól az egyértelműsítő maliciától, amellyel sokan Aczél kegygazdálkodását jellemzik.”⁶³

⁶² A levelek csak Júlia halála után 15 évvel, 1997-ben jelentek meg magánkiadásban, jelen sorok szerzőjének és Vajda Júlia lányának, Jakovits Verának a szerkesztésében: VAJDA LAJOS LEVELEI FELESÉGÉHEZ, VAJDA JÚLIÁHOZ, 1936–1941. Szentendre, 1996. 88 o.

⁶³ Révész Sándor: ACZÉL ÉS KORUNK. Sík Kiadó, 1997. 375.

Erről a *kegygazdálkodásról*, ennek egy epizódjáról szól ez a fejezet. És arról, hogy Aczél kétségtelen jóindulata és őszinte segítő szándéka hogyan kapott gellert az általa befolyásolhatatlan apparátus szolgálalelkű vagy inkább lelketlen tagjai *áldásos* közreműködése révén.

Aczél a 30-as évekből eredetetően szoros kapcsolat fűzte festő és szobrász kortársaihoz, de olyan művészekhez is, akik csak később kerültek nála „képbe”. Aczél a 30-as években kikeveredett Szentendrére, s ott hozzácsapódott azokhoz a fiatal festőkhöz, akik többnyire csak a nyarat töltötték ott, iszonyatos szegénységben, de maximálisan kihasználva az akkor még igazán falusias, ám multikulturális értékekben gazdag kisváros adottságait. A festők festettek, s esténként valamelyikük albérletében vagy a Duna partján összeverődtek, és beszélgettek, énekelgettek. Aczél, aki akkor még színészi ambíciókat táplált, ebbe a társaságba úgy igyekezett bekapcsolódni, hogy verseket mondott.⁶⁴ A visszaemlékezések szerint nem sok sikerrel.

Az egyik kapcsolódási személy Bálint Endre volt, akivel életre szóló laza barátsággá szublimálódtak a zsidó árvaházban szerzett közös élmények. A Bálint családhoz azonban Aczél sokkal inkább a festő Bálint Endre nővére, az Aczélnál öt évvel idősebb Klári vonzotta, akibe kamaszként reménytelenül szerelmes volt.

A szentendrei társaság tagjai között sokan voltak zsidók, s akik túléltek a holokausztot, azok nem tagadták meg Aczél barátságát, és Aczél is igyekezett segíteni őket. Ennek a körnek, társaságnak, laza csoportosulásnak tagja volt az 1941-ben, munkaszolgálatban szerzett tüdőbajban elhunyt Vajda Lajos és felesége, Júlia is. Ezek a művészek valamenynyien az 1945-ben megalakult és 1948-ban megszűnt Európai Iskola alapítói lettek, s az ötvenes években, mivel nem szolgálták ki a korszak kánonját, belső emigrációba kényszerültek.

Az 1956-os forradalom a művészetek minden területén enyhülést hozott. Még a forradalom lendületében rendezték meg az 1957-es Tavasz Tárlatot, ahol a közel tíz éve kiállítási lehetőséghez nem jutó nonfiguratív, absztraktok, szürrealisták művei is falra kerülhettek. Rögtön ez után a kiállítás után *bekeményített* a hatalom, az absztraktok, a nem ábrázoló művészek előtt bezárultak a kiállítóhelyiségek kapui, de a felnövekvő új generáció tagjainak már „csak” az egzisztenciális bizonytalanságot kellett elviselniük, üldöztetéstől nem kellett tartaniuk. A korábban a Rákosi-rendszert kiszolgáló művészettörténészek közül is sokan hangot váltottak, megindult egy lassú folyamat, amelyben a polgárinak nevezett, valóságosan azonban az európai trendekkel szinkronban lévő képzőművészek is helyet követeltek maguknak. A váltás, a lehetőségek bővítése azonban lassú folyamat volt. Elsősorban azért, mert a művészetelhárító hivatalokban a rendszer hűségese kiszolgálói ültek, akik nem csak halálosan komolyan vették hivatalukból következő lehetőségeiket, de igyekeztek túllicitálni a párt legfelső szintjén elhangzottakat. Aczél nem tehetette meg, hogy a politikai megnyilvánulásaival ellentétes instrukciókkal látja el beosztottjait, hagynia kellett a minisztérium és a Képzőművészeti Alap funkcionáriusait tobzódnia. A hivatalos művészeti kánon ugyan fellazult, többszínűvé vált, a meghatározó figurák azonban posztjukon maradtak. A Sztálin-szobrot alkotó Mikus Sándor, a későbbi Lenin-szobor alkotója, Pátzay Pál, az egykor jó festő, de alkalmazkodni is jól tudó Bernáth Aurél főiskolai tanári pozíciójában és Aczélhoz fűződő barátságában, sűgőként is rossz hatást gyakorolt a művészet irányítóira s magára Aczélra is. De ott volt a modern két esküdt ellensége, Pogány Ö. Gábor és Aradi Nóra.

⁶⁴ Barta Éva-interjú. 1956-os Intézet, Oral History Archívum, készítette Kozák Gyula.

A 60-as évektől korántsem volt olyan nyomorúságos a modern képzőművészet képviselőinek a helyzete, mint a forradalom előtt. Ahogy az irodalom, a film, a színház megtalálta vagy éppen Aczéllal együtt kiokumálta a kiskapukat, s ahogy gyakran éppen Aczél adott tippet, hogy az általa hivatalosan képviselt kultúrpolitikát hogyan lehet kijátszani, a képzőművészet területén is sorra születtek a *trükkös* kiállítások, igaz, nem a hivatalos kiállítóhelyiségekben, hanem alternatív termekben, figyelemelterelő címekkel. Ilyen volt 1962-ben a Mernői Továbbképző Intézetben egy szakmai továbbképző kurzus illusztrációjaként rendezett néhány napig nyitva tartó kiállítás az 1948-ban betiltott Európai Iskola tagjainak műveiből.⁶⁵

A képzőművészet értői számára evidens volt, hogy a XX. század meghatározó festőegyénisége Vajda Lajos. Nincs értelme a művészet vonatkozásában legjobbról, legnagyobbobbról beszélni, ezért használjuk a *meghatározó* jelzőt. Már a háború előtti szentendrei korszakban is Vajda volt a centrum, az igazodási pont, és már akkor is elutasította őt a kurzusfestők lobbija (KUT, Gresham Kör). A 30-as évekbeli sztárfestők közül nagyon sokan *átjásztották* magukat a felszabadulás utáni korszakba, s befolyással is rendelkeztek, korábban kötött szövetségeik mindhalálig jól működtek. Vajda Lajos özvegye és mindazok, akik ismerték és becsülték Vajda művészetét, igyekeztek legalább a magyar közvéleménnyel megismertetni az alig ismert festőzsenit.

Az említett új művészettörténész-generáció is tette a dolgát. A leginkább említésre méltó a Kovalovszky Márta–Kovács Péter házaspár, akik egész munkaéletüket Székesfehérváron töltötték, és az általuk végzett kultúrmisszió a magyar művészettörténet aranykönyvének kiemelkedő fejezete. Amit nem lehetett a fővárosban megvalósítani, azt ők megcsinálták Székesfehérváron.

De vissza Vajdához! Özvegye serénykedett, hogy könyv meg album jelenjen meg róla, legyen életmű-kiállítása, egyáltalán foglalkozzanak a sehová (sem az absztraktokhoz, sem a szürrealistákhoz) nem sorolható, lényegében ábrázoló művészetet létrehozó festővel. Az 1964-ban megjelent kis könyvecske a reveláció erejével hatott, de a minősége olyan volt, mint a korszak többi silány művészeti könyvéé.

Ahogy puhult a rendszer, úgy növekedtek a képzőművészek (de persze más művészeti ágak képviselőinek is a) lehetőségei. A kulcspozíciókban (minisztériumban, a Képzőművészeti Alapnál, a Képcsarnok Vállalatnál, a szakmai zsűriken, a fontos múzeumok élén) az absztrakt művészet esküdt ellenségei ültek, akik ördögtől (és a gaz kapitalistáktól) valónak tartották mindazt, ami a világ jobbik felén már fél évszázada elfogadott, mindennapi gyakorlat volt. Az 1957-ben létrehozott Magyar Nemzeti Galéria alapító főigazgatója Pogány Ö. Gábor volt, egészen 1980-ig, s neki méltó partnere az absztrakt művészetet manifeszten gyűlölő és üldöző Aradi Nóra. 1984-ben az MSZMP KB-ból került az MNG élére Bereczky Loránd, aki a rendszerváltás után még húsz évig töltötte be ezt a posztot, s csak 2010-ben adta át a helyét egy fiatal művészettörténésznek. De minden fontos, a képzőművészeti életet befolyásoló központi helyen kemény pártkatonának ültek. Talán Bereczky volt az egyetlen kádárista csökevény, aki mindenkit túlélt, s ha slamposan is, ha balkáni szinten is, de eligazgatta a rábízott intézményt.

Aczélnek voltak a képzőművészetben preferenciái. Túl azon, hogy Pátzay és Bernáth nagy hatást gyakoroltak rá, és ezzel sokat ártottak a magyar képzőművészetnek, Aczél fiatalkori élményei és természetes vonzalmai nyomán számos képzőművészt és egy ki-

⁶⁵ Ennek a kiállításnak két sajtónyoma maradt a katalóguson és a meghívón kívül, az egyik „m.” aláírással egy elmarasztaló cikk a *Magyar Nemzetben* (az „m” betű Mihályffy Ernőt takarja), és egy másik az *Egyetemi Lapokban*, e sorok írójától.

tüntetett iparművészt minden külső befolyástól mentesen kedvelt. Ennek köszönhető, hogy gyűjteményének darabjai között jeles alkotók kitűnő művei voltak találhatóak. De Aczél nem akart a kultúrkommisszárokkal harcba bocsátkozni, arra pedig nem volt lehetősége, hogy a főirányt megváltoztassa, ezért vigaszágon tett lépéseket kedvenc művészei érdekében. Amikor egyéni szívességről volt szó (útlevél, egyetemi felvétel, lakáskiutalás, soron kívüli autókiutalás stb.), könnyen tudott intézkedni, mert nem került szembe a saját apparátusával.

Aczél ifjúkora szép emlékei nyomán jutott arra a felismerésre, hogy a Budapesthez közeli Szentendrén kell kedvenc művészeinek múzeumot, múzeumokat csinálni. A világban nem ismeretlen jelenség, hogy egy művésznek (emlék)múzeuma van. Mirónak például kettő is, egyik Barcelonában, a másik Palma de Mallorcán. A megyei múzeumok nem a „központtól” függttek, hanem a megyei vezetéstől, végső soron a megyei pártbizottságtól.

Nem ismerjük a háttértárgyalásokat, s nyilván nincs is írásos nyoma, hogy a Pest megyei „örökös” első titkárral, Cservenkánéval milyen egyezséget kötött Aczél, de kétségtelen, hogy a megyei múzeum és Szentendre város vezetése elfogadta Aczél ötletét, hogy a Szentendréhez kötődő művészeknek hozzanak létre egyéni múzeumokat. A kifogástalan pedigéjű, még Aczél sűgői által is támadhatatlan szobrász-keramikus Kovács Margit nyitotta meg a sort 1973-ban. Az idő igazolta, hogy a mézeskalács intonációjú, népies, könnyen megérthető, befogadható kerámiaszobrok azóta is évente több tízezer hazai és külföldi látogatót vonzanak, a Kovács Margit Múzeum jelentős bevételt biztosít a Ferenczy Múzeumnak, hiszen a giccs határán mozgó, sokszor azt át is lépő alkotások nem jelentenek a befogadónak problémát, de a művek annyira nem rosszak, hogy a közízlést rombolnák. Ezzel a gesztussal Aczél utat nyitott az egyéni múzeumok nemzetközi gyakorlata hazai meghonosításának. Két évvel később, még életében múzeumot kapott Czöbel Béla is (1975), s persze kezdetét vette a lobbizás, hogy kinek legyen Szentendrén múzeuma.

Vajda Júlia és Bálint Endre megkeresték Aczél, s arra kérték, hogy a város emblemikus festőjének, Vajda Lajosnak is hozzanak létre múzeumot. A hetvenes évek végére már a műkereskedelem is megélnékült, igaz, a hivatalos kereteken belül csak nagyon ritkán lehetett minőségi műhöz jutni (mármint a monopolhelyzetben lévő Képcsarnok Vállalat boltjaiban), de kispénzű értelmiségiek, no meg a kevésbé kispénzűek is műtremből vásároltak. A Vajda-műveknek ekkor már komoly áruk volt. Tudni kell, hogy Vajda Júlia ingyen is az államnak ajándékozott volna egy múzeumot megtöltő kollekciót, de amikor Aczél rábólintott a múzeum ötletére, biztosította Vajda Júliát, hogy az állam megvásárolja a műveket, hiszen azok restaurálására iszonyú mennyiségű pénz költött a festő özvegye.

A hetvenes évek végére Vajda már bekerült a hivatalos kánon peremére, volt emlékkiállítás a Magyar Nemzeti Galériában és több vidéki városban (például Székesfehérváron és Szentendrén), számos országot megjárta művei, a magyar művészetet reprezentálódó. Kiadás előtt állt Mándy Stefánia nagymonográfiája a Corvina Kiadónál, vagyis lekerült a feketelistáról. Szentendrén már működött a neoavantgárd egy szélsőséges csoportja Vajda Lajos Stűdió⁶⁶ néven.

A Vajda Múzeum létrejöttének minden állomását nem ismerhetjük, annak nyilván vannak olyan mozzanatai, amelyek informálisan zajlottak. A történetet onnan követ-

⁶⁶ efZámbó, feLugossy, Bernáth(y), Wahorn alapították 1972-ben, azok, akik az AE (Albert Einstein) Bizottság zenekar tagjai is voltak.

hetjük, hogy Aczél közölte Vajda Júliával, lesz Vajda Múzeum Szentendrén. A Művelődési Minisztérium megvásárol százötz Vajda-művet, amiből száz kerül Szentendrére, tízet pedig szétosztanak három múzeum között. A művek kiválasztását Vajda Júliára bízta, mondván, hogy ő ismeri az életművet a legjobban. S mert Aczél a földön járt, azt is megkérdezte, hogy mennyi az ára egy olyan főműnek, ami majd a múzeumokba kerül. Vajdának ekkor már volt egy gyűjtői köre, s a rendelkezésünkre álló adásvételi szerződések alapján igazolva látjuk a választ, százezer forint egy mű (átlagos) ára. A százötz műért a minisztérium 11 millió forintot fog fizetni. (És egy a ráadás, az a mű, amelyet Aczél kapott.)

Ez hatalmas összeg volt a hetvenes évek végén. Ugyanakkor, ha a mai műtárgypiaci árakkal és a mai jövedelmekkel vetjük össze, ezek az árak nyomottak voltak, hiszen egy akkor százezer forintért eladható mű mai aukciós leütési ára 15-20 millió forint vagy még több. És öt mű árából (50-70 millió forint) már kitűnő lakást lehet vásárolni. Aczél azonban nem csak azzal akart segíteni Vajda Júliának, hogy létrehozzák a Vajda Múzeumot, hanem azzal is, hogy a családot konszolidálja, és az elmúlt évtizedek feneketlen nyomorát ezzel a valóban hatalmas összeggel enyhítse. Aczél nem tudta, hogy amikor a tárgyalások érdemi szakasza elkezdődött, Vajda Júliánál már megállapították a halálos kórt, s azért is sietette a múzeum létrejöttét, hogy életfeladata teljesítésének tudatában halhasson meg. Az elvi döntés megszületett, a feladatot kiszignálták a minisztériumra, amely a maga csigatempójában kezdett tevékenykedni.

Mielőtt a történetet tovább görgetnénk, egy pillanatra álljunk meg a kegygazdálkodásnál. A pártállami vezető (akkor éppen miniszterelnök-helyettes), nagyon sok magyar értelmiséginek segített. Olyan ügyekben, amelyekben más nem, illetve csak hasonló pozícióban lévő vezető káder tudott volna segíteni. Nyilván akár baráti szinten, akár korrupciós szinten működött a „segítéspiac”, a kegygazdálkodás más vezető funkcionáriusoknál is, de olyan iparszerűen és szinte óramű pontossággal kiszámíthatóan, mint Aczélnál, biztos, hogy senki másnál nem. Tudunk korrupct vezetőkről is, akik megfelelő ellenszolgáltatásért elintézték ügyeket, de nem tudunk egyetlen párt- vagy állami vezetőről sem, aki a kegygazdálkodást ilyen kiszámítható módon üzte volna, mégpedig elvi alapon. Ugyan az Aczél-hagyaték pénzben kifejezhető része (elsősorban a műtárgyak) nem jelentéktelen összeget tesznek, tettek ki, és Aczél elvárta, hogy az értelmiségiek, a művészek adjanak neki ajándékot (amit ő mindig viszonzott), de amit kapott, annak az adományozó számára nem volt igazán pénzbeli értéke, lett légyen az akár egy festmény vagy szobor, hiszen a művész a sokból, a saját művek közül adományozott, az ellenérték viszont az esetek zömében pénzben felmérhetetlen volt: útlevél, lakás, nyugati kocs kiutalása stb., és Aczél nem üzleti vállalkozásként értelmezte cselekedeteit, hanem a pozíciójából fakadó természetes cselekedetnek. Aczél ugyanis arra vágyott, hogy őt ez az értelmiségiművész közeg szeresse. A könyvek dedikációit egy az egyben elhitte, azokat nem cinikusan értelmezte, nem úgy fogta fel, hogy „na, ezt az író is megvettem”. A halála előtti másfél évben hetente egy délelőttöt interjúkészítés okán nála töltöttem,⁶⁷ s büszkén mutatta meg azokat a könyveket, festményeket, kéziratokat, amelyeket neki dedikáltak, s mindegyikhez volt egy története is. Ezt a furcsa „közénk tartozik, de mégsem” ambivalens viszonyt Révész több példával is illusztrálja könyvében (például Juhász Ferenc és Pilinszky János történetével).

Aczél tehát közölte Vajda Lajos özvegyével, hogy a szentendrei emlékmúzeum adminisztratív lebonyolítását a minisztérium illetékes osztálya és a megyei múzeum fogja

⁶⁷ Hegedűs B. András–Kozák Gyula–Litván György interjúja Aczél Györggyel. Oral History Archívum, készült 1989–91.

elvégezni. Itt szerző egyes szám első személybe kénytelen váltani. Szerző ugyanis Vajda Júlia veje, s a múzeum teljes gründolási folyamatában részt vett. Következzék hát a szintváltás!

Anyósomat többször elkísértem a minisztériumi megbeszélésekre. Mivel magam is a tárca⁶⁸ egyik intézetében dolgoztam, ismertem a főhatóság hihetetlen trehányságát, hogy azt ne mondjam, linkségét, lassúságát. Jellemző, hogy a megbeszélések mindig más szinten zajlottak, s mindig azzal végződtek, hogy lényegében minden rendben van, de az illető hivatalnok kompetenciáját meghaladja a végső döntés, aktát csinál a találkozáson elhangzottakból, s azt „megfuttatja” az illetékes főosztályoknál, illetve miniszterhelyetteseknél, s majd értesítik a művésznőt a továbbiakról. A „művésznő” – aki kétségtelenül megkapta a hivataltól az őt megillető tiszteletet, legalábbis szóban – azért vitt magával engem, hogy a bürokrácia világában való járatlanságában legyen mellette valaki, aki e tárgyalásokon egyáltalán meg tud szólalni. Be kell vallanom, hogy nem nagyon tudtam megszólalni. Ezek a tárgyalások korrektek voltak, követték Aczél instrukcióit, vagyis látszólag egyenesen haladtak a megvalósulás felé. Kis lépésekkel, de folyamatosan formálódott a szentendrei Vajda Múzeum létrejötte.

Ma már rekonstruálhatatlan, hogy mikor mi hangzott el, mikor mondták azt, hogy egyeztetni kell a megyével, hogy a pénzügyi keretet biztosítani kell, ehhez pedig időre van szükség, az utolsó előtti fázisban (akkor már talán főosztályvezetői szinten) szóba kerültek az anyagiak is. Az illetékes főtisztviselő korrekten közölte, hogy Aczél elvtárs instrukciói szerint a műveket piaci áron fogja a minisztérium megvásárolni, s az átadandó műveket (amelyek listáját már korábban elkészítettem) árazzuk be.

A beárazás – tekintettel arra, hogy Vajda Júlia korábban már kimondta, hogy az átlagos ár százezer forint/db, és ezt Aczél közvetítette is a minisztériumnak – úgy történt, hogy voltak művek, amelyek mellé kisebb összeg került, s voltak, amelyek mellé nagyobb, de végül a 11 millió forint végeredmény jött ki (110x100 000=11 000 000). Ezt a listát én gépeltem le, nagyon gusztusosan, minden mű mellett szerepeltek a szükséges adatok (méret, technika, keletkezési év) és utána az ár.

Néhány hét elteltével telefonhívás érkezett a minisztériumból, s kérték Vajda Júliát, hogy a végső megbeszélésre jelenjen meg. Megint együtt mentünk, de ekkor már egy minisztériumi kis csapat fogadott bennünket. Pénzügyes, a múzeumi osztályról valaki, egy miniszterhelyettes is volt közöttük, több illetékes előadó, voltak vagy hatan-heten. Egy tárgyalóban zajlott a megbeszélés, szemben a korábbi alkalmakkal, amikor mindig az illetékes tisztviselő irodájában tárgyaltunk. A múzeumi osztály illetékese vezette a tárgyalást. Körülbelül a következő hangzott el, az obligát üdvözlés és a téma felvázolása után.

Alaposan tanulmányoztuk a művésznő beadványát, amiben a Vajda-művek árait közölte velünk. Mi ezekkel egyetértünk, és a következő ajánlatot tesszük. A művésznő által kiválasztott épületet megvásároljuk a múzeum számára, azt átalakítjuk, alkalmassá tesszük a művek biztonságos és méltó fogadására, berendezzük a nekünk eladott művekkel, gondoskodunk a fűtésről, világításról, őrzésről, méltó katalógust készítünk, és a lehető leggyorsabban átadjuk a nagyközönségnek. Ha itt befejeződik az értekezlet, ezt a dolgot nem kellett volna megírni, de következett a folytatás. A 11 millió forintot reálisnak tartjuk. Egy megfelelő épület ára X forint, annak múzeummal alakítása Y forint, a kata-

⁶⁸ A minisztérium neve és funkciója követhetetlenül változott, hol együtt volt az oktatás és a kultúra, hol külön tárcához tartozott, a tisztviselők azonban maradtak.

lógus költsége Z forint, a fenntartás költsége, amelyet a Ferenczy Múzeum a költségvetéséből nem tudna kigazdálkodni, ezért legalább az első öt évre biztosítanunk kell, W forint... stb. stb. Vagyis a minisztérium úgy döntött, hogy a 110 Vajda-műért a művésznek kétmillió forintot fizetünk, a fennmaradó, e célra rendelkezésre álló kilencmillió forintból pedig a múzeum létrejöttét és első öt éves fenntartását finanszírozzuk.

Vajda Júlia nem tudott megszólalni, rám nézett, és én a fülébe súgtam, kérjen gondolkodási időt. Megtette. Az értekezletet vezető tisztviselő nyájasan közölte, nem is várta az azonnali választ, tessék csak nyugodtan végiggondolni s egy-két hét múlva jelentkezni.

A következő napok a folyamatos konzultációval teltek. A család és a barátok véleménye egybeesett a Vajda Júliáéval, jelesül, hogy a múzeum létrejötte fontosabb, mint az anyagiak. Aczél – álszent módon – ugyanezt mondta, amikor Vajda Júlia telefonon elpanaszolta neki, hogy nem erről volt szó. Egyedül Bálint Endre, Vajda Júlia sógora háborgott, hogy ilyen feltételek mellett nem kell a múzeum. Ő is beszélt Aczéllal, de nem ért el eredményt. Aczél válasza kellően cinikus és pragmatikus volt. A kétmillió forint nagyon sok pénz, ennyi pénzem még nekem sem volt egyben soha – mondta. A tárgyalásokat folyamatosan követő családi ügyvéddel, Dornbach Alajossal is megbeszéltük a felajánlott feltételeket, s az ő tapasztaltságának feltétlenül hinni kellett. Azt tanácsolta, hogy el kell fogadni az ajánlatot. Vajda Júlia – elsősorban előrehaladott betegsége miatt – úgy döntött, hogy hallgat a barátaira, hallgat az ügyvédjére, és megköti a szerződést a minisztériummal.

1979. szeptember 27-én a Kulturális Minisztériumban megtörtént az adásvételi szerződés aláírása. Erre az alkalomra Vajda Júliát Dornbach Alajos kísérte el. Úgy gondoltuk, hogy ekkorra már az ügyvédi jelenlét nélkülözhetetlen. A szerződés mellékletét képező műtárgylista természetesen(?) rendkívül slampos és pontatlan. Szerepelnek benne olyan művek, amelyek végül nem kerültek az állam tulajdonába, és hiányoznak átadott művek. A szerződést a minisztérium részéről dr. Boros Sándor miniszterhelyettes írta alá, a két tanú Mravik László és dr. Dornbach Alajos. A műtárgylista-mellékleten szerepel dr. Kovács Tibor osztályvezető neve is, valószínűleg ő készítette a pontatlan jegyzéket, ki tudja, minek az alapján.

Nem ismerjük azokat a háttérben zajló eseményeket, amelyek e szerződésig vezettek, s nem ismerjük azt a folyamatot sem, hogy az előre kialakított pénz honnan hová áramlott, s milyen ütemben. Vajda Júlia 1982. május elsején halt meg, abban a tudatban, hogy az általa kiválasztott házban létrehozzák a Vajda Múzeumot. Élete utolsó évében már nem volt ereje sürgetni a minisztériumot, illetve a szentendreieket, s ennek megfelelően a múzeumalapítás le is állt. Bálint Endre többször sürgette Aczélnál a múzeum megnyitását, de már ő sem érthette azt meg. A Vajda Múzeum 1986-ban, hét évvel a szerződés megkötése, négy évvel Vajda Júlia halála után nyílt meg. Aczél 1982-es visszatérte után⁶⁹ 1985-ös végső *bukásáig*, amikor a Társadalomtudományi Intézet igazgatója lett, még talán tudott volna valamit tenni, de elképzelhető, hogy őt is „altatták”, hogy folyik az építkezés, hogy nem lehet elkapkodni stb.

Aczél végül segített, a múzeum létrejött, Vajda Júlia annyi pénzhez jutott, amennyi pénzt Vajda Lajos egész életében nem keresett. Panaszra tehát nem lehetett semmi ok.

⁶⁹ Aczél az MSZMP KB 1982. júniusi ülésén miniszterelnök-helyettesből ismét kulturális KB-titkár lett. 1985-ben az MSZMP XIII. kongresszusán leváltották e funkciójából, visszahívták a KB Agitációs és Propaganda Bizottságából és a KB Kulturális Munkaközösségből is. Ezt követően a KB Társadalomtudományi Intézet igazgatójává nevezték ki.